

PUBLIKACIJOS

E. GENDROLIS

FRANSAS BOASAS — MOKSLININKAS, HUMANISTAS

Ižymus JAV etnografas, antropologas, lingvistas Fransas Boasas gimė 1858 m. birželio 9 d. Vokietijoje, Vestfalijoje, Mindeno mieste, žydų inteligentų šeimoje. Ketverius metus Heidelbergo, Bonos ir Kilio universitetuose jis studijavo matematiką ir fiziką, o vėliau — geografiją. Būdamas 23 metų, Boasas apgynė daktaro disertaciją „Įnašas į vandens spalvos paaiškinimą“. Gal būt, lemiamą reikšmę būsimąjo mokslininko gyvenime turėjo vieneri metai (1883—1884), praleisti Kanadoje, Bafino žemėje, tyrinėjant eskimus. 1888 m. Amerikos etnologijos biuras išleido didelį jo darbą „The Central Eskimo“ („Centriniai eskimai“).

Grįžęs iš Arktikos, F. Boasas dirbo Berlyno Karališkojo etnografijos muziejaus asistentu, o vėliau buvo paskirtas Berlyno universiteto Geografijos katedros privatdocentu, tačiau pedagoginio darbo jam beveik neteko dirbti. Dirbdamas Berlyno universitete, jis susidomėjo čia atvykusia Šiaurės Amerikos Šiaurės vakarų pakrantės bela-kula genties indėnų grupe. Jo dėmesį patraukė šios genties kalba, parašė porą straipsnių, o paskui pats išvyko į Šiaurės vakarų pakrantę ir gyveno ten vienerius metus. Tyrinėjimų medžiagą jis išspausdino Niujorko žurnale „Science“. Nuo 1887 m. nutarė apsigyventi Jungtinėse Amerikos Valstijose. Po metų jis vėl išvyko į Šiaurės vakarų pakrantę kaip Didžiosios Britanijos Asociacijos mokslui remti ekspedicijos dalyvis, etnografas, antropologas ir lingvistas. Jo tyrimų duomenys keletą metų buvo spausdinami metinėse asociacijos ataskaitose.

1888—1894 m. F. Boasas dirbo JAV Vorčesterio miesto Klarko universiteto antropologijos katedroje. Paskui pasiūlomos jam Gamtos mokslų muziejaus skyriaus vadovo pareigos. Nuo 1901 m. jis — šio muziejaus direktorius ir 10 metų jam vadovauja.

Didžioji F. Boaso mokslinės ir pedagoginės veiklos dalis susijusi su Kolumbijos universitetu Niujorke. Universitete jis skaitė įvairius etnografijos, antropologijos ir lingvistikos kursus, bet pagrindinės jo disciplinos buvo statistinė teorija ir Amerikos indėnų kalbos.

Franso Boaso mokslinė veikla buvo įvairi. Jis buvo išrinktas Amerikos Asociacijos mokslui remti prezidentu, įsteigė Amerikos Folkloro draugiją ir 18 metų redagavo šios draugijos žurnalą „The American Folk-lore“. Jo iniciatyva buvo organizuota Amerikos Archeologijos ir etnologijos mokykla Meksikai tyrinėti. 1971 m. F. Boasas įsteigė „Tarp-tautinį Amerikos lingvistinį žurnalą“, buvo vienas Amerikos lingvistų draugijos kūrėjų. Daugiausia nusipelnė, organizuodamas ir vykdydamas Amerikos senbuvių — eskimų ir indėnų — etnografinius, antropologinius ir lingvistinius tyrinėjimus. Šiems tyrinėjimams mokslininkas paskyrė visą gyvenimą, rūpindamasis jaunųjų etnologų, antropologų ir lingvistų rengimu. Galima sakyti, kad kone visa vyresnioji JAV antropologų karta buvo jo mokiniai.

Boasas buvo JAV Nacionalinės mokslų akademijos ir Amerikos Mokslų ir menų akademijos narys, Amerikos Antropologų asociacijos prezidentas, Niujorko mokslų akademijos prezidentas. Didelės erudicijos mokslininkas Boasas buvo žinomas ne tik Jungtinėse Amerikos Valstijose, bet ir daugelio Europos šalių mokslo visuomenei: jis buvo išrinktas tų šalių mokslų akademijų nariu korespondentu. Oksfordo universitetas suteikė jam filosofijos daktaro laipsnį.

Boasas laikė save antropologu. Antropologija jam buvo bendras mokslas apie žmogų, apimęs etnografiją, fizinę antropologiją ir lingvistiką. Visose antropologijos šakose jis paliko reikšmingų tyrinėjimų.

Boasas yra šiuolaikinės JAV kultūrinės antropologijos istorinės mokyklos įkūrėjas ir ilgametis jos vadovas. Didžiausias šios mokyklos nuopelnas tas, kad jos atstovai surinko gausią etnografinę ir antropologinę medžiagą apie Šiaurės Amerikos senbuvius. Pats F. Boasas daugiausia tyrinėjo eskimus ir Šiaurės Amerikos Šiaurės vakarų pakrantės indėnus. Daugiausia jo darbų skirta kvakiutlių genties indėnų kultūrai: jų mitologijai, religijai, menui, jų socialinei organizacijai, būstams ir kt.

Boasas parengė nemaža eskimų ir indėnų legendų bei mitų rinkinių, pateikdamas drauge jų vertimus. Jis mokėjo 16 indėnų kalbų ir eskimų kalbą.

Boasas yra vienas iš aprašomosios, arba diskriptyvinės, lingvistikos pradininkų. Jis manė, kad tyrinėjimuose kultūrą reikia sieti su kalba, kaip tos kultūros elementu. Lingvistiniai tyrinėjimai paskelbti 4 tomų „Amerikos indėnų kalbų vadove“ („Handbook of American Indian Languages“). Šiame darbe jis pastebi, kad indoeuropiečių kalbų pagrindu suformuluoti moksliniai principai netinka indėnų kalboms tirti. Pastarosioms būdingos kitos kategorijos, nepritaikomas istorinio tyrimo metodas, nes, kai nėra rašto paminklų, negalima nustatyti jų raidos etapų. Objektiviu mokslinio tyrimo metodu laikomas tik formalių kalbos savybių aprašymas. Reikia atsižvelgti į tris dalykus: į kalbos fonetinius elementus; į sąvokų grupes, išreiškiamas fonetinėmis grupėmis, ir į fonetinių grupių sudarymo bei modifikacijos būdus. Patei-

kęs anglių, eskimų ir indėnų kalbų pavyzdžius, Boasas parodo, kad idėjų grupės, reiškiamos specialiomis fonetinėmis grupėmis, įvairiose kalbose iš pagrindų skiriasi, ir joms negalima taikyti vienodo klasifikacijos termino. Vienoje kalboje įvairios idėjos reiškiamos atskirais terminais, o kitoje — to paties termino vediniais.

Teorines pažiūras į visuomenę ir jos raidą mokslininkas išdėstė knygoje „Pirmykščio žmogaus protas“ („The Mind of Primitive Man“, 1911), „Antropologija ir dabartis“ („Anthropology and Modern Life“, 1929) ir daugelyje straipsnių. 1940 m. išleista jo paties sudaryta knyga „Rasė, kalba ir kultūra“ („Race, Language and Culture“, 1940) rasės, kalbos ir kultūros bendrosioms problemoms nagrinėti.

Boasas gana skeptiškai žiūrėjo į bendrąsias visuomenės teorijas. Savo skepticizmą jis argumentavo tuo, kad evoliucionizmas ir difuzionizmas, kurio poveikį ankstesniame savo mokslinės veiklos etape pats pripažino, kūrė schemas, nepakankamai argumentuotas faktine medžiaga. Jis pabrėždavo, kad, tiriant atskirų genčių ar tautų kultūras, negalima taikyti jokių išankstinių schemų ir teorijų. Pagrindiniu antropologijos uždaviniu Boasas laikė smulkiai aprašyti visas esamas visuomenes. Tik išskyrus atskirų kultūrų raidą, būsia galima pereiti prie bendrųjų žmonių kultūros dėsnių. Iš principo Boasas neneigė, jog galima nustatyti tokius dėsnius, sakydamas, kad toks ir yra tikrasis antropologijos uždavinys, tačiau šį uždavinį jis skyrė būsimosiems tyrinėtojų kartoms.

Tiriant ikiklasinių visuomenių kultūrą, reikia remtis dviem principais: pirma, visų rasių ir kultūrų žmonėms būdingu pagrindinių psichinių procesų panašumu ir, antra, į bet kokią kultūrą turi būti žiūrima kaip į istorinio kitimo rezultata. „Kol nežinome, kaip kiekvienos žmonių grupės kultūra tapo tokia, kokia yra,— rašė F. Boasas,— negalime tikėtis jokių išvadų apie bendrą kultūros istoriją valdančias sąlygas.“¹

Primityvūs kultūros tipai atrodo stabilūs tik dėl to, sakė jis, kad nesi gerai išstudijavęs jų istorijos. Iš tikrųjų kultūros kinta kur kas lėčiau, negu mūsų civilizacija, bet iš archeologinės medžiagos matyti, jog visos kultūros kinta tiek laiko, tiek erdvės atžvilgiu. Gali išlikti tik atskiri jų bruožai. Tačiau negalima esą nustatyti vienos visų kultūrų vystymosi linijos, kaip manę evoliucionistai, nes kultūros, kaip ir gyvūnų rūšys, tokios skirtingos, jog negalima nustatyti jų bendro pagrindo.

Kultūros vystymosi negalima paaiškinti geografinėmis ar ekonominėmis sąlygomis, nes nei vienos, nei kitos nesudaranti pagrindą spręsti, kodėl visuomenė turi tam tikras religinio tikėjimo formas, meno stilius ar socialinę organizaciją².

Aiškindamas atskirų kultūrų panašumus, Boasas pastebėjo, kad psichiniai procesai gali būti panašūs dėl analogiškų socialinių sąlygų, bet

¹ Boas F. Race, Language and Culture. New York, 1966, p. 249.

² Zr. ten pat, p. 256.

tai esąs retas dalykas. Sudėtingi socialiniai reiškiniai visiškai teisėtai kelią klausimą, „...ar galima tikėtis, jog bus padarytos kokios nors apibendrinančios išvados, kurias būtų galima visur pritaikyti ir kurios antropologijos duomenis paverstų formule, taikoma kiekvienam atvejui, paaiškinančia jo praeitį ir numatančia ateitį“³. Antropologijos uždavinys greičiau esąs paaiškinti individualius reiškinius, negu nustatyti bendrus dėsnius.

Vietoj lyginamojo metodo jis pasiūlė savo istorinio tyrimo metodą, kuriuo nustatomos kultūros reiškinų atsiradimo konkrečios sąlygos ir naudojamas kontroliuojamasis palyginimas. Tik išsiaiškinus vienos kultūros istoriją, aplinkos ir psichologinių sąlygų poveikį, atsispindintį toje kultūroje, galima žengti tolyn — tirti, kaip panašios ar kitokios priežastys veikia kitų kultūrų vystymąsi. Taip lyginant kultūrų istorijas, būsią galima atrasti bendrus dėsnius⁴.

Boasas pabrėžė, kad ikiklasinės visuomenės istorija tiriama ne vien iš smalsumo, tai tiesiogiai susiję su mūsų gyvenimu ir leidžia aiškiau suvokti šių laikų civilizacijai kylančias problemas.

Visą gyvenimą F. Boasas kovojo prieš rasizmą, nacionalizmą, fašizmą. Knygoje „Pirmykščio žmogaus protas“, kurią 1933 m. Vokietijoje hitlerininkai sudegino, F. Boasas, pasitelkęs antropologinę ir etnografinę medžiagą, įrodinėjo, jog visos tautos ir rasės yra vienodai vertingos. Jis skelbė, kad rasizmo teorija moksliskai nepagrįsta ir socialiai reakcinga.

Visoms teorijoms, kurios teigia, kad primityvios kultūros žmonės alogiškai mąsto, būdingas etnocentrizmas. Minėtoje knygoje Boasas įtikinamai gina pagrindinę tezę, kad „...žmogaus protui būdingi požymiai iš esmės vienodi visame pasaulyje“⁵, kad daugeliu atvejų skirtumai tarp civilizuoto ir vadinamojo pirmykščio žmogaus daugiau tariami, negu realūs. Teiginys, kad primityvios gentys nesugeba klasifikuoti ir abstrahuoti, paremtas vertinančio subjekto klasifikacijos ir abstrakcijos savybėmis, nesuvokiama, kad šios savybės priklauso nuo visuomenės patyrimo, nuo jos kultūros specifikos.

Ikiklasinė ir šiuolaikinė visuomenė turi bendrų bruožų. F. Boasas parodo, kaip gentinis solidarumas virsta priešišku kitų genčių žmonėms. Istorijos eigoje šį priešiškuumą įveikia nacionalinės vienybės jausmas. Bet šis vienybės jausmas savo ruožtu virsta savo nacijos pranašumo prieš kitas idėja, savi nacionaliniai papročiai ir tradicijos pripažįstami vieninteliai protingi ir teisingi, jie, kaip etalonas, turį būti įdiegti visam pasauliui. Etiniu požiūriu tendencija išaukštinti savo visuomenę ir kultūrą tiek ikiklasinėje, tiek klasinėje visuomenėje grin-

³ Boas F. Race, Language and Culture, p. 257.

⁴ Zr. ten pat, p. 279.

⁵ Boas Ф. Ум первобытного человека. М.—Л., 1926, с. 59.

džiama tuo pačiu etnocentrizmo principu; jo apraiškos pastebimos visose gyvenimo srityse⁶.

Rasiniai ir nacionaliniai prietarai labai veikia ir šių laikų pasaulį, todėl F. Boaso, mokslininko ir humanisto, žodžiai ir šiandien aktualūs. Nė vienos dabartinės civilizacijos formos nesukūrė kokia nors viena geniali tauta. Idėjas ir išradimus perteikdavo viena tauta kitai, kiekviena iš jų vienaip ar kitaip prisidėjo prie žmonijos bendros pažangos. „Mes turime nusilenkti visų tautų atstovams, kad ir kokiai grupei jie priklausytų — chamitams, semitams, arijams ar mongolams,— nes visi jie prisidėjo prie senųjų civilizacijų vystymosi“⁷,— rašė jis. Rasinių ir ir klasinių prieštaravimų ardamai to meto buržuazinei visuomenei jis įrodinėjo, kad nepagrįsta yra nuomonė, jog negroidinei rasei yra būdingas palaidumas, iniciatyvos stoka, netoliaregiškumas. Šios savybės, teigė autorius, yra ne rasinio paveldėjimo, o socialinių sąlygų padarinys. „Aš tikiuosi, jog šioje knygoje atliktas antropologijos duomenų tyrimas išmokys mus, kad būtume pakantesni kitoms civilizacijos formoms, išaiškins, kad į kitas rases turime žiūrėti su didesne simpatija, ir įdiegs įsitikinimą, kad kaip praeityje visos rasės vienaip ar kitaip prisidėjo prie kultūros pažangos, taip jos pasirodys galinčios tarnauti žmonijos interesams, jei tik mes norėsime sudaryti joms palankias sąlygas“⁸,— tokia F. Boaso tyrimų išvada, nors ir neperžengusi abstraktaus humanizmo ribų, rodžiusi jo gilius humanistinius įsitikinimus.

Fransas Boasas buvo pažangiosios JAV inteligentijos atstovas, žinomas politinis veikėjas, kovojęs dėl visų tautų ir rasių vienodo vertinimo pripažinimo, prieš fašizmą, kritikavęs pirmojo ir antrojo pasaulinių karų imperialistinius kėslus. Vyresnioji tarybinių mokslininkų ir kultūros veikėjų karta pažinojo jį kaip Tarybų šalies draugą, siekusį JAV ir TSRS mokslininkų bendradarbiavimo. Moksliniam darbui į JAV Boasas pakvietė tarybinį etnografą V. Bogorazą-Taną. Jo iniciatyva 1929 m. TSRS ir JAV pasikeitė pirmaisiais studentais.

Fransas Boasas mirė 1942 m. gruodžio 21 d. Niujorke.

⁶ Зг. Боас Ф. Ум первобытного человека, р. 114—115.

⁷ Ten pat, р. 8.

⁸ Ten pat, р. 150.